

Igl affon e siu lungatg

Autor(en): **Cathomas, Bernard**

Objekttyp: **Article**

Zeitschrift: **Igl Ischi : organ della Romania (Societat de Students Romontschs)**

Band (Jahr): **60 (1975)**

Heft 4

PDF erstellt am: **20.05.2024**

Persistenter Link: <https://doi.org/10.5169/seals-882386>

Nutzungsbedingungen

Die ETH-Bibliothek ist Anbieterin der digitalisierten Zeitschriften. Sie besitzt keine Urheberrechte an den Inhalten der Zeitschriften. Die Rechte liegen in der Regel bei den Herausgebern.

Die auf der Plattform e-periodica veröffentlichten Dokumente stehen für nicht-kommerzielle Zwecke in Lehre und Forschung sowie für die private Nutzung frei zur Verfügung. Einzelne Dateien oder Ausdrucke aus diesem Angebot können zusammen mit diesen Nutzungsbedingungen und den korrekten Herkunftsbezeichnungen weitergegeben werden.

Das Veröffentlichen von Bildern in Print- und Online-Publikationen ist nur mit vorheriger Genehmigung der Rechteinhaber erlaubt. Die systematische Speicherung von Teilen des elektronischen Angebots auf anderen Servern bedarf ebenfalls des schriftlichen Einverständnisses der Rechteinhaber.

Haftungsausschluss

Alle Angaben erfolgen ohne Gewähr für Vollständigkeit oder Richtigkeit. Es wird keine Haftung übernommen für Schäden durch die Verwendung von Informationen aus diesem Online-Angebot oder durch das Fehlen von Informationen. Dies gilt auch für Inhalte Dritter, die über dieses Angebot zugänglich sind.

Igl affon e siu lungatg

da Bernard Cathomas

Carstgaun e lungatg

Il lungatg ei ina dellas pli impurtontas habilitads che distinguan il carstgaun de tuts auters primats. Bein existan era el reginavel dils animals diversas pusseivladads de communicaziun (aviuls saultan, utschals e peschs van en roschs, animals selvadis han bien fried). In paregl cul lungatg dil carstgaun ei denton sclaus. Il carstgaun ei la suletta creatira che dat in num special allas caussas che circumdeschan el oz, che sa raquintar de quei ch'ei stau ier ed exprimer sias reflexiuns sur dil damaun. Il carstgaun sa buca mo repeter automaticamein enzacontas flosclas stereotipas sco il papagagl, el sa buca mo far ghegnas e dar buorls sco la schemia. Siu lungatg ei in sistem ordvart differenziau ed exact.

Co sa in affon emprender aschi spert e schi levamein il diever d'in instrument aschi complex sco il lungatg? Quei misteri ha occupau e fatg surstar ils carstgauns gia da vegl enneu. – La habilitad pil lungatg ei dada da natira e fundada biologicamein al centrum per lungatg de nies tschurvi. Mintga carstgaun ei pia predisponius per emprender lungatg e vul e sto emprender in tal per saver cuntentar siu basegns de seconversar e secommunicar ella societad. Il lungatg resorta dal patratg, dalla natira spiritala dil carstgaun. El lungatg daventa il patratg plaid ed ei aschia accessibels al concarstgaun. Gia cun 3–4 onns ei igl affon, grazia a siu lungatg, carschius viaden ella communidad linguistica. El ei habels de producir e capir infinitamein biaras construcziuns differentas, gestas e novas, gie schizun talas ch'el ha aunc mai udiu. Igl affon empren pia buca il lungatg semplamein cun imitar quei ch'el auda en siu contuorn ed ambient. Co fuss ei schiglioc pusseivel che tuts affons emprendan la finala ina grammatica semeglianta, malgrad ch'els vegnan confruntai cun auters exempels de lungatg e vegnan en bia cass insumma buca instrui dals geniturs? Tenor las novas enconuschientschas sviluppescha igl affon sez siu lungatg en *moda creativa*, empalaus da certas habilitads internas dadas da natira. Co ei quei pusseivel?

Tgi ha buca già viu in affon fagend las empresas experiencias cul lungatg. In process aschi natural, de mintga di, mo tuttina misterius. Mintga affon ei in cass per sesez, muossa atgnadads e porta surprises. Las fasas distinguidas cheu ein perquei tuttavia buca absolutas, mobein suletta-mein in cert numnader general. *Ils emprems suns* digl affon da tetta – bargir, tgular, giblar, dar tschetschs culla lieunga – ein l'expressiun directa de certs affects e sentiments sco p. ex. mal, beinstar, fom. Quei repertori tonal fetg restrinschiu ei il bia accumpignaus de gesticulaziuns ualti mal-genglias, denton correspondentas. Aunc san ins per bia buca discuorer de lungatg, malgrad ch'ina certa comunicaziun ei già cheu. Il pignet s'encorscha numnadamein spert che siu sedepurtar ha in cert effect. La mumma emprova d'eruir ils motivs dellas expressiuns de siu murli e cuntenta el, ri cun el, pren peda per el. Quei plai naturalmein ed il schani vul adina puspei danovamein contonscher quella atenziun. L'expressiun spontana survegn aschia senn e finamira, ella ei in appel che provoche-scha certas reacziuns.

Dal tierz al sisavel meins experimentescha il ragner en moda de giug adina novs suns e ha apparentamein plascher de sias invenziuns, repetend ils suns novs cun perseveronza e mimica interessada. Quellas lallas (echolalia: ababababa/adadada/acacaca...) ein ordvart necessarias sco exercezis d'articulaziuns ch'ei la basa per mintga lungatg, tgeinin ch'igl ei. Ils pignets «exerciteschan» numnadamein era suns ch'existan buca el lungatg dils carschi (p.ex. grro, grra, grru sgargugliau enta culiez) ed activeschan plaun a plaun tut ils organs ch'ei drova per producir il lungatg. Mintgaton gartegia già en quella fasa – ord pura casualitad – schizun in plaid e cun la *fantasia beinvulenta ed interpretonta de geniturs* san ins udir entirs monologs ord il sburbatem dil pign scheni de lungatg.

Denter il sisavel ed il dieschavel meins, avon ch'igl affon imiteschi ils emprems plaids dils carschi, san ins magari constatar plaids interessants che seresultan ord observaziuns dil pignet ed ein insumma buca imitadas ni formadas tenor plaids udi. Suenter haver tedlau inagada in'ura de bratsch repeteva in affon adina, cu el veseva e vuleva puspei udir quella, il plaid «ts»; in flum ed aua currenta fuvan per el in «fff» e tuttas caussas semegliontas ad in ballon (bal, lampion...) numnava el «pamfüt» («pam» forsa per fuorma rodonda e pleina e «füt» per la canera de schar giu l'aria?). Igl affon imitescha denton buca mo ramurs e caneras en atgna moda,

mobein scaffescha era per caussas che fan negina canera, ch'ins sa pia mo vesar e palpar, plaids enzaco tipics e quasi simbolicos per la fuorma ni il moviment della caussa numnada.

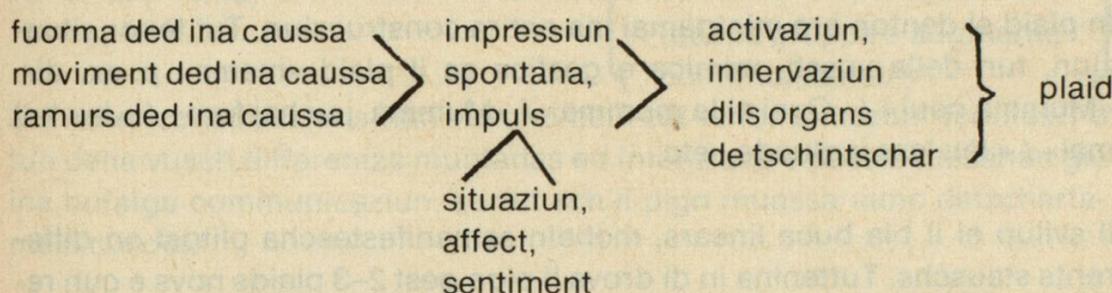
«pam»: tut quei che ha fuorma rodonda e sa schluppar

«ah»: caussas fetg grondas che fan impressiun

«tia»: tut quei che va spert (autos, utschals)

«fafa»: bia caussas ina sper l'autra (carrs de viafier, plunas lenna, uaul)

Talas tabellas ein naturalmein constructs fetg varionts. En realitad drova igl affon buca adina e logicamein ils medems suns per exprimer caussas cun semegliontas qualitäts, pertgei sentiment, affect e situaziun han in'enorma influenza sil s'exprimer de quels pignets (far ded jester, lunas etc.). Il schema giusut muossa (semplificau) la via dalla caussa al plaid.

In fenomen el svilup digl affon de 12–14 meins illustrescha bein, co expressiun entras moviment ed expressiun verbala stattan atgnamein en stretga relaziun: *il mussar cul det* ni cul bratsch, ina habilitad resalvada al carstgaun. Igl affon stenda il maun ed il det anavon ed el medem mument vegn la lieunga stuschada combinatoricamein anavon encunter ils dents. Aschia vegn il «dada», «tata» (characteristicum dil *mussar* en biars lungatgs) declaraus e ha pia de far nuot cun talent special dil pignet pil lungatg tudestg («das da» enstagl «quei cheu») ni cun ina simpatia speciala per la «tatta» ch'ins savess udir ord quei «dada».

Construcziuns ded in plaid

All'entschatta dil secund onn (12–? meins) entscheiva igl affon plaunsiu ad empruar d'imitar plaids ch'ins plaيدا avon ni che stattan alla fin d'ina construcziun. Ils plaids vegnan alla entschatta aunc scursani sin ina silba ni sin in schema (1 vocal + 1 consonant + 1 vocal). Exempels; calzer = eze / capetscha = eta / auto = oda / combra = oa / stiva = ia. In plaid sa haver bia muntadas e sereferescha ussa cun ina certa regularitad sin

differentas caussas cun semeglionta fuorma e cun moviment paregliabel. Igl affon entscheiva pass per pass a construir in maletg della realitad ed el reveda e differenziescha continuadamein pli exact quei maletg cun abstrahar, associar, cumponer e cumparegliar.

«vau»: vala all'entschatta per tuts animals cun ina certa semegliadetgna, era per cauras e nuorsas etc.

«caca»: ei tenor l'esperienza de quels pigns tut quei ch'ins duess buca metter en bucca (l'enconuschientscha preserva denton buca els de tuttina empruar!).

«mam»: includa tut quei ch'ins sa magliar.

e.a.

In plaid ei denton era mintgamai ina entira construcziun. Tut tenor situaziun, tun della vusch, mimica e gastica sa il plaid «mama» p. ex. dir: «Mumma neu!» / «Quei ei la mumma» / «Mumma, jeu hai fom» / «Jeu hai mal» / «Jeu less ir giuado» etc.

Il svilup ei il bia buca linears, mobein semanifestescha plitost en differents stauschs. Tuttenina in di drova il pign gest 2–3 plaids novs e cun repeter ed udir quels en situaziun adattada (esperienza!) empren el plaunet la muntada exacta. Ils stauschs vegnan adina pli frequents e las purziuns de plaids e terms capeivels adina pli pulpidas. Igl ei clar, mo tuttina interessant de constatar, ch'il lungatg vegn *capius ditg avon che discurrius*. Cun 16–18 meins han ils ragners il dètg plascher ded ir – sin damonda – en combra pils scalfins, per la locomotiva de lenn, per la puscha. . . Els san era gia fetg exact ed endinau tgei ch'els vulan e laian buca tgunsch menar davos la cazzola.

Construcziuns de dus plaids

Cun biebein 18 meins entscheiva igl affon plaunet a duvrar cumbinaziuns de dus plaids. Ina analisa muossa *duas classas* de plaids che constitueschan e structureschan quellas cumbinaziuns: ina pintga gruppa de plaids guidaders, aschinumnai operators, ed ina pli gronda classa de plaids gia empri e duvrai sco plaids singuls. Ina tala grammatica ch'ei buca ina copia dil lungatg dils carschi, mobein in agen sistem el lungatg digl affon, selai schematisar sco suonda:

operaturs

{
 fa (= fai!)
 da (= dai!)
 cheu
 buc
 Ac (Marc)
 adaada
 checheu (quel cheu)
 dada (= quei cheu)
 eupi (= aunc pli)
 iu (= miu)
 }

{
 tutta (= letg)
 zola (= cazzola)
 pop
 ze (= calzer)
 cauld
 mamma
 tatta
 pappa
 auto
 aua
 cacca
 ...
 ...
 (quella gruppa s'augmenta
 continuadamein)
 }

Era talas construcziuns han naturalmein tut tenor situaziun (context) e tun della vusch differentas muntadas ed intenziuns e possibiliteschan gia ina bufatga comunicaziun, surtut sch'il pign muossa aunc detschartamein cul det.

Denter dus e treis onns ein ils progress frappants. Ei reussescha pli e pli de tschaffar grondas parts della realitad el lungatg e quei cun ina spontanadad e creativitat singulara. Quella *fasa dellas damondas* senza fin e misericordia muossa tgei enorm basegns igl affon ha d'experimentar cul lungatg, de s'exprimer e ded emplenir ses arcuns de lungatg e savida cun informaziuns. Tgi? Tgei? Pertgei? Co? Cu? Epi tgei? Nua? Tgei lu? Mingaton para il lungatg strusch de puder dar vau al catsch dellas damondas, «marveglias» ed impressiuns. Igl affon balbegia dil bia ch'el less dir. Quei balbegem e catsch ein denton en quella fasa apparencias absoluta-mein normalas e setschessan da sez.

Ei semuossa adina puspei, co ils pignets han la facultad de sviluppar intuitivamein certas teorias sur dil lungatg e sia structura e co els modificheschan ed amplificheschan continuadamein quellas teorias. Mo in exempel:

La generalisaziun

In pop empren e drova igl empren spargliadamein plaids sco «cuntials»,

«umens», «encuretg». . . Tuttenina in di aud'ins denton «ils cuntis», «ils ums», «encuriu», «entscheviu» e quei en tutta seriusadad. Tgei ei succediu? Igl affon ha introduciu en sia grammatica interna duas reglas novas ch'ins sa schematisar linguisticamein sco suonda:

1. Plural = singular + s
2. Perfect = tschep dil verb + iu / au

Ins sa mo surstar dil senn linguistic digl affon per generalisar, per formar analogias e tschercar regularitads, mo ei sa – tier plaids duvrai darar – era cuzzar fetg ditg entochen ch'il pignet introducescha en siu sistem grammatical ina regla ch'entschaffa mintga irregularitad. Il senn per regularitad ei magari aschi exprimius ch'igl affon curregia schizun ils carschi sch'els drovan fuormas irregularas.

Ils suns, vocals e consonants

Sch'ins teidla ina pindella cun emprovas de lungatg d'in affon, registradas els emprems quater onns da sia veta, ves'ins pér dadretg las veras dimensiuns dil svilup linguistic e sa s'imaginar las difficultads. Mintga vocal e consonant para d'haver siu di de naschientscha. Fertion ch'ils vocals – ch'expriman gie las interjecziuns de mal, smarvegl etc. – ein d'udir gia els emprems sis meins, il bia cumbinai culs suns explosivs b, p, t, d, c, caschunan l, r ed ils suns sch, tg, gn, gl magari dètg grondas breigias. Suns distinctivs per la muntada vegnan empri e duvrai il pli spert, fertion ch'ils auters san spitgar (tiva, es (esch), tiier (taglier), pen (pegn), camuoz (camutsch). Entuorn 4 onns denton damogna igl affon normalmein era l'entira fonetica de siu lungatg. Igl ei remarcabel che las poppas discuoran en general pli baul pli bia e pli clar ch'ils pops. Studis empirics han mussau ch'igl affon empren bia pli spert ils suns, era ils grevs, sch'ins legia avon ad els texts interessants, era sch'els capeschan buca il cuntegn. Sper igl udir para surtut il veser a tschintschar d'haver ina gronda impurtonza.

«Lungatg mumma», lungatg della gruppa ed expressiun de sesez

Cons gronds poets raquantan de lur mummas che han aviart ad els egls ed olma e svegliau spért e fantasia cun mussar profundamein il lungatg! La mumma che discuora e scutina e conta e rispunda e raquenta e curre-

gia ei l'emprema impurtontissima scolasta de lungatg. Denton han era fargliuns e camerats de giug, lu la scoletta e pli tard la scola e gl'entir ambient in'eminenta impurtonza. Cul lungatg vegn igl affon socialisau en sia grupp. El empren plaids e lur muntada exacta ord situaziuns differentas e sto emprendre de sedepurtar adequat al lungatg. Enzacu fa igl affon lu era persenn ch'ins sa dir «manzegnas» cun plaids, ch'ins sa flat-tar e smanatschar ed esser ferms etc., tut cun plaids, cun lungatg.

Aschia daventa il lungatg pli e pli la clav che arva egl e patratg per la realitad, mo el dat el medem mument era in tschuat informaziuns sur digl affon che discuora. *Il psicolog* versau vesa ella tschontscha digl affon ina certa mesira per la madirezia spirtala e constatescha sviaziuns della constituziun psichica (balbegiar, bloccada el discuorer, assenza, munconza de concentrasiun, tema, complex. . .). *Il sociolog* enconuscha cuninagada la provegnientscha sociala dil plidader, sa pia dir, en tgei ambient igl affon ei carschius si e con fetg ins ha promoviu il svilup dil lungatg. *Il linguist* concluda ord il dialect discuriu il liug de dimora (derivonza geografica) ed emprova de cattar ils tratgs characteristics dil lungatg digl affon in-summa. E la finala lai il process d'emprendre lungatg de mintg'affon sminar co ils emprems carstgauns han avon mellis e mellis onns entschiet a formar e sviluppar in lungatg che ha possibilitau decisivamein il progress della carstgaunadad.

Igl affon e *siu* lungatg! Las expectoraziuns fatgas cheusura valan denton era pigl affon e ses lungatgs. Studis exacts e l'esperienza quotidiana confirman ch'in affon empren ella situaziun adattada senz'auter era dus ni treis lungatgs parallelmein. In mussament dapli per la habilitad singulara d'emprendre lungatg. Pils Romontschs che ston viver cun dus lungatgs ina consolaziun.